

# Ulisa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi

## *Ulisa: Journal of International Studies*

Cilt 4, Sayı 1 - Volume 4, Number 1

### **Libya'daki Vekâlet Savaşlarının Saha Dengeleri Üzerindeki Etkileri ve Siyasî İstikrar Sorunu**

Mehmet BABACAN

#### **ÖZ**

Bu çalışmanın temel amacı Soğuk Savaş döneminde sıkça kullanılan ancak son yıllarda Ortadoğu'da ve dünyanın diğer çatışma bölgelerinde yeniden uygulamaya konulan bir dış politika aracı olarak "vekâlet savaşları" kavramı bağlamında Arap Baharı dalgasıyla sarsılan ancak arzu edilen demokratik bir yönetimle siyasal, toplumsal ve ekonomik istikrarın henüz sağlanamadığı Libya'daki siyasal dengeleri yerel aktörler üzerinden teorik ve pratik düzeyde analiz etmektir. Çalışma kapsamında ayrıca Kuzey Afrika coğrafyasının stratejik, jeopolitik ve jeoekonomik açılardan önem taşıyan ülkesi Libya'nın uluslararası sistemdeki durumu güncel gelişmelere gelinceye değin tarihsel bir bakış açısıyla ele alınacaktır. Sonuç olarak ise Libya'daki siyasal istikrara ilişkin çözüm önerilerinden ve geleceğe yönelik projeksiyonlardan söz edilecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Libya, Vekâlet Savaşları, Ortadoğu, Arap Baharı.

## **Proxy Warfare in Libya: Its Effects on Domestic Balances and The Question Of Political Stability**

### **ABSTRACT**

The main aim of this study is analyze political balances of Libya at theoretical and practical level through local actors, where political, economic and social stability has not been yet achieved through a democratic government that has been shaken by a Arab Spring wave, in the context of the concept of proxy wars, a foreign policy tool that has been used frequently during the Cold War period but has been put into practice in Middle East and other conflict regions of world in recent years. In the context of the study, the situation of Libya, the country of North Africa, which is important in terms of strategic, geo-political and geo-economic aspects, in the international system will be annexed from a historical perspective until the current developments. As a result, solutions to the political stability in Libya and future projections will be mentioned in article.

**Keywords:** Libya, Proxy Warfare, Middle East, Arab Spring.

## Giriş

II. Dünya Savaşı'nın bitimiyle (1945) oluşturdukları bir "dehşet dengesi" ile uluslararası politikaya yön veren blok liderleri Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Rusya (SSCB) global ölçekte birbirlerinin güç ve etkinliğini sınırlamak için askeri, ekonomik, siyasi birçok yöntemi kullanmışlardır. Bunlardan birisi de doğrudan karşı karşıya gelerek bütün dünyayı nükleer bir felâket tehlikesiyle yüzyüze bırakma olasılığında çekinerek kullanmış oldukları "vekâlet savaşları" yöntemidir. Bir dış politika aracı olarak Soğuk Savaş dönemi boyunca çok sık başvurulan vekâlet savaşları, Soğuk Savaş sonrası dönemde Ortadoğu bölgesinde özellikle Arap baharı dalgasından sonra artan sayıda ve çeşitlenen unsurlarıyla yeniden görülmeye başlanmıştır. Arap baharı dalgasıyla sarsılan ülkelerdeki iç savaş ve kaos ortamı, her geçen gün eksilen merkezî otorite ve parçalanmış bir görüntü veren siyasal erk ile ülke-dışı aktörler tarafından kullanılmaya elverişli legal ve illegal yerel aktörler bu artışın başlıca sebepleri olmuştur. Aşağıda kısaca vekâlet savaşları kavramına teorik düzeyde açıklamalar getirildikten sonra Ortadoğu ve Kuzey Afrika (OKA) coğrafyasında vekâlet savaşlarını doğuran ve besleyen Arap baharı sonrası dinamiklere önce bölgesel düzeyde yaklaşılacak ardından Libya örneğinde ülkesel pratik bakımından bir değerlendirme yapılacaktır.

## Tarihsel ve Teorik Çerçeve: "Vekâlet Savaşları", "Ortadoğu" ve "Arap Baharı"<sup>1</sup>

Genel olarak Soğuk Savaş döneminde sıklıkla kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkan "vekâlet savaşları (*proxy wars*)" kavramını kısaca herhangi bir çatışma veya mücadeleye doğrudan taraf olmayan ancak stratejik amaçları nedeniyle duruma dolaylı yollardan dahil olan üçüncü tarafların birtakım aktörler üzerinden gerçekleştirdikleri dolaylı müdahaleler olarak tanımlayabiliriz. Üçüncü taraf müdahalelerinde kullanılan aktörler ise genellikle çatışmanın bir şekilde tarafı olmuş, resmi veya gayri resmi/devlet-dışı, bütün aktörler olmaktadır ve bunlar genellikle üçüncü taraflar tarafından ya silahlandırılarak, ya eğitilerek ya da fonlanarak maddi anlamda desteklenmektedirler. Devletlerin bu tür aktörler üzerinden dolaylı müdahalelerde bulunmasının asıl sebebi ise stratejik ve politik çıkarlarını gerçekleştirmek için doğrudan çatışmaya taraf olmadan kaçınarak daha az maliyetli bir yöntemi tercih etmeleridir.<sup>2</sup>

Genellikle savaş ve barış çalışmalarında savaşın insanlık tarihi kadar eski bir kavram ve olgu olduğundan bahsedilerek realist bir bakış açısıyla insan doğasındaki hükmetme ve gücü

<sup>1</sup> Bu bölüm yazılırken kısmen yazarın şu eserinden faydalanılmıştır: Mehmet Babacan, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Ortadoğu'da Vekâlet Savaşları ve Yeni Oyun Kurucu Türkiye'nin Etkinliği", *11. Uluslararası Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi Tam Metin Kitabı*, ed. Tayyar Arı-Muzaffer Ercan Yılmaz, Bursa, 2019, s. 887-918.

<sup>2</sup> Andrew Mumford, *Proxy Warfare: War and Conflict in the Modern World*, Malden, Polity Press, 2013, s. 11.

elinde tutma arzusunun savaşlara yol açtığı belirtilir. Aynı Şekilde iki kelimelik bir tamlamadan oluşan “vekâlet savaşları” kavramı da içeriğindeki “savaş” sözcüğünden dolayı tarihsel kökenleri yüzyıllar öncesine dayandırılabilen bir kavram olarak belirmektedir nk tarihin her döneminde çatışan taraflar, çatıŐmada menfaati bulunanlar tarafından bir Şekilde söz konusu çıkarlar doğrultusunda kullanılmıŐlardır. Tarihsel olarak bakıldığında 30 Yıl Savaşlarında (1618-1648) Protestan Fransa ve Katolik İspanya, Kutsal-Roma İmparatorluğu içindeki tarafları kendi yanlarına çekmek için uđraŐmıŐlar, yine aynı Şekilde Fransa-Prusya Savaşında (1870-1871) İngiltere, ortak düşman olarak görülen Prusya’ya karşı Fransız askerlerini silahlandırarak desteklemiŐtir.<sup>3</sup>

1970’li yıllarda savaş üzerine yazdığı yazılarla tanınan Frederic Pearson, devletlerin neden başka ülkelerdeki çatıŐmalara/savaşlara taraf oldukları üzerinde durmuŐ bu hususta 6 temel ilkeyi ne srmuŐtr. Bunlar: 1. lke edinme, topraklarını geniŐletme, 2. Etnik dini ya da mezhepsel açıdan yakın gördüğü sosyal grupları (buna diaspora da denebilir) korumak, 3. Ekonomik çıkarlarını korumak, 4. Diplomatik veya askeri stratejik çıkarlarını korumak, 4. İdeolojik sebepler, 5. Bölgesel güç dengesi.<sup>4</sup>

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası politikanın iki kutuplu yapısından bahisle ideolojik saiklerle birçok coğrafyada vekâlet savaşlarının yürütüldüğünü söyleyebiliriz. Yine Soğuk Savaş döneminde vekâlet savaşlarının tercih edilmesinin bir diğer sebebi de ABD ile SSCB’nin olası yıkıcı etkileri sebebi ile nükleer bir savaşı göze alamamaları olmuştur. Soğuk Savaş döneminde yürütülen vekâlet savaşları Kore, Vietnam örneklerinde de olduğu gibi nc bir ülke üzerindeki g ve denetim mücadelesini ifade etmektedir. Nitekim Deutsch bu dönemdeki vekâlet savaşlarını iki dış gücün nc bir ülkede bu ülkenin kaynaklarını da kullanarak kendi stratejik amaçları çerçevesinde yürüttükleri uluslararası bir çatışma olarak tanımlar.<sup>5</sup>

Soğuk Savaş döneminde ABD zellikle Avrupa’da kendine sadık liderler ve yönetimler ortaya çıkararak II. Dünya SavaŐından sonra Avrupa’yı Sovyet tehdidine karşı korurken vreleme (*containment*) politikası çerçevesinde dünyanın diğer bölgelerinde de anti-Komünist rejimleri desteklemiŐtir. Bu bağlamda meselâ Ortadoğu’da Pehlevi Hanedanının yönetimi altındaki İran’ı bölgesel bir partner olarak Nixon Doktrini ile desteklerken Afganistan’ın Sovyet iŐgaline uğramasının ardından Afgan mücahitlere silah, mühimmat ve finans desteği vererek vekâlet savaşlarına dahil olmuştur. Yine 1950-53 yılları arasındaki Kore Savaşı, büyük düşman

<sup>3</sup> Mumford, *Proxy Warfare*, s. 12.

<sup>4</sup> Mumford, *Proxy Warfare*, s. 31.

<sup>5</sup> Karl Deutsch, “External Involvement in Internal War”, *Internal War: Problems and Approaches*, ed. Herry Eckstein, West Port, Praeger, 1980, s. 102.

Stalin'e bir gözdağı vermek için küçük düşman Kim II-Sung'a karşı ABD tarafından yürütülen bir vekâlet savaşı halini almıştır. Afrika'da yer alan Angola'da 1970'lerde başlayan iç savaş süpergüçlerin dahil olmasıyla bir vekâlet savaşına dönüşmüştür.<sup>6</sup>

Küba Krizi, Süveyş Krizi, kısmen Vietnam Savaşı, Arap-İsrail Savaşları, Lübnan'daki iç savaş, Irak, Afganistan, Bosna ve Çeçenya Krizleri Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD ve SSCB arasındaki global mücadele kapsamında gerçekleşen vekâlet savaşlarına verilebilecek diğer örneklerdir. Ancak Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB ideolojik olarak kendisine yakın ülkelerle ittifak ilişkisi içerisine girdiğinden bu süper güçlerin asker yerleştirdiği ya da üs kurduğu her ülkeyi de vekâlet savaşı alanı olarak değerlendirmemek gerekmektedir çünkü bunlar belirtildiği gibi ittifak ilişkisinin bir sonucudur ve bu kapsamda meselâ Amerikan üslerinin bulunduğu Türkiye Soğuk Savaş yıllarında doğrudan vekâlet savaşının yaşandığı bir ülke olmamıştır.<sup>7</sup>

Soğuk Savaş sonrası dönemde ise vekâlet savaşları hem sayı olarak artmış hem de nitelik ve yöntem olarak çeşitlilik göstermiştir. Öncelikle Soğuk Savaş döneminde üçüncü bir ülke üzerinde yürütülen güç mücadelesi ya da denetim kurma rekabeti olarak gerçekleşen vekâlet savaşları Soğuk Savaş sonrası dönemde yerel aktörler üzerinden daha dolaylı bir müdahale şekli niteliğini almış, doğrudan müdahale zorunlu durumlarda gerçekleşmiştir. Ayrıca Soğuk Savaş sonrasında bir ülkede etkili olma ve düşmanla mücadele etme yöntemi olarak beliren vekâlet savaşlarında hem kullanılan yerel aktörlerin (resmi ya da gayri resmi) sayısında hem de bunları kullanan bölgesel ve küresel güçlerin/aktörlerin sayısında bir artış yaşanmıştır. Küreselleşme, çok uluslu şirketlerin yaygınlaşması, ulaşım, bilişim ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak vekâlet savaşları kavramı bu dönemde daha çok "asimetrik savaş", "hibrid savaş", "melez savaş" gibi kavramlarla ilişkilendirilerek hatta bazen de onların yerine kullanılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte bilişim ve iletişim teknolojilerindeki gelişmenin istihbarat, keşif ve bilgi teknolojisi alanlarına sağladığı katkılarla vekâlet savaşlarında vekil-müvekkil ilişkilerini ifşa ettiğini de belirtmek gerekmektedir. Her ne kadar vekâlet savaşlarında vekil aktöre destek veren devlet doğrudan kendini belli etmekten kaçınsa da "Ukrayna Krizi" sırasında yaşananlar bu konuda inkârın işe yaramayacağını göstermiştir. Nitekim Ukrayna müdahalesiyle uluslararası toplumun tepkisini üzerine çeken Rusya Federasyonunun Doğu Ukrayna'ya olan desteği NATO uydu sistemleri aracılığıyla takip ve tespit edilerek çevrim-içi (*on-line*) olarak yayınlanmıştır.<sup>8</sup>

<sup>6</sup> Eli Berman and David A. Lake (ed.), *Proxy Wars: Suppressing Violence Through Local Agents*, New York, Cornell University Press, 2019, s. 2.

<sup>7</sup> Philip Towle, "The Strategy of War by Proxy", *The RUSI Journal*, Vol. 126, Issue 1, 1981, s. 23.

<sup>8</sup> Bilal Karabulut ve Şafak Oğuz, "Proxy Wars in Ukraine", *The Journal of Defence Sciences*, Vol. 17, Issue 1, May 2018, s. 81.

Soğuk Savaş sonrası dönemin uluslararası politika açısından en büyük özelliği Sovyet Rusya'nın dağılmasının ardından ABD tarafından temsil edilen liberal değerlerin zaferini ilan etmesi ve rakipsiz kalan ABD'nin ekonomik, askeri ve siyasi açılardan tek başına dünyayı şekillendirmeye girişmesi olmuştur. ABD uluslararası sistemin hegemon gücü olarak Kafkasya, Avrasya ve Ortadoğu'da tek taraflı müdahalelerle bu bölgelere şekil vermeye çalışmış, bunu da adeta yeryüzünde kendisinden başka bir devlet yokmuş gibi davranarak gerçekleştirmiştir. Esasen ABD'nin Soğuk Savaş sonrası dış politikalarında ikinci bir devlete rol biçilmemiş, ABD tek-tarafıllığı ve üstünlüğü vurgulanmıştır. Yeni dönemde küresel sistemi tek başına inşa etmeye girişen ABD ortaya çıkan yeni tehdit formlarıyla da tek başına mücadele etmek istemiştir.<sup>9</sup>

Bölgedeki zengin enerji kaynakları, İsrail faktörü ve küresel düzeydeki jeoekonomik ve jeopolitik öneminden dolayı ABD'nin dış politikasında birinci sırada yer alan Ortadoğu bölgesi "Yeni Dünya Düzeni (*New World Order*)" olarak adlandırılan yeni dönemde vazgeçilmesi mümkün olmayan bir bölge olarak önemini korurken ABD' nin Ortadoğu ile ilgili asıl önemli stratejisi 2004'te açıklanan "Büyük Ortadoğu Projesi (BOP)" ile ortaya çıkmıştır. Bu projeyle Fas ve Atlantik kıyılarından Pakistan'a kadar olan bölgede Müslüman ülkelere demokrasi ihracı ile bu ülkelerin pazarlarının Batı'ya açılarak özellikle de ABD ekonomisiyle bütünleşmesi tasarlanmıştır. Ayrıca yeni dönemde yükselişe geçen küresel ve bölgesel aktörlerden Rusya, Çin, Hindistan, İran ve Türkiye gibi ülkelerin etkilerinin sınırlandırılması fikri de projenin ortaya atılmasında rol oynamıştır.<sup>10</sup>

Büyük Ortadoğu Projesi ABD'nin tek-yanlı olarak ilan ettiği bir politika olmasının yanında jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik açılardan hatırı sayılır derecede önemdeki Ortadoğu bölgesinde ikinci bir güç ya da rakip görmek istemediğinin de en açık göstergesidir. Ne var ki bölgeyi derinden etkilemesi muhtemel bu projeyle ABD bölge ülkelerinin sadece dış politikalarını değil ekonomik, sosyal/toplumsal, kültürel form ve geleneklerini de değiştirmeyi amaçlamaktadır. Tipik olarak bu durum Soğuk Savaş'tan hemen sonra yaşanan Kuveyt Krizinde (1990-91) izlenen stratejiye benzemektedir çünkü kriz esnasında tek taraflı davranan ABD uluslararası toplumu peşinden sürüklemiş ve müdahaleye çok-taraflı bir görüntü kazandırmıştır.<sup>11</sup>

Irak kuvvetlerini Kuveyt'ten çıkarmaya yönelik "Çöl Fırtınası Operasyonu (*Operation Desert Storm*)" 28 Şubat 1991'de sona erdiğinde Saddam Hüseyin hâlâ ülkenin başında yer

---

<sup>9</sup> Muzaffer Ercan Yılmaz, "The New World Order: An Outline of the Post-Cold War Era", *Alternatives Turkish Journal of International Relations*, Vol. 7, Number 4, Winter 2008, s. 48.

<sup>10</sup> Murat Ercan ve Ali Ayata, "Değişen Uluslararası Sistemde ABD'nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 69, Eylül-Ekim 2018, s. 117.

<sup>11</sup> Muhittin Ataman, "Değerler ve Çıkarlar: ABD'nin Ortadoğu Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar ve İlkeler", *Ortadoğu Yılığ*, ed. Kemal İnat ve Muhittin Ataman, Ankara, Nobel Yayınları, 2008, s. 409.

almaktaydı ve onu devirecek gücü bulunmasına rağmen devirmeyen koalisyon güçleri kısa sürede sonuç veren bir kara savaşıyla sınırlı kalmışlardır. Bu müdahalenin ardından yeni dünya düzeni konseptiyle Ortadoğu bölgesini şekillendirmeye girişen ABD, Irak'ta Kürt ve Şii nüfusun yoğunlukta olduğu yerlerde uçuşa yasak bölge ilân etmekle birlikte savaşın ardından Katar, Bahreyn, Kuveyt ve Suudi Arabistan'da yeni Amerikan üsleri kurarak bu üslerin kurulma amacını uçuşa yasak bölgeyi denetlemek ve Saddam tehlikesine karşı diğer bölge ülkelerini korumak olarak açıklamıştır. Saddam Hüseyin gibi bir diktatör diğer bölge ülkelere karşı tehdit unsuru olarak kullanılmaya devam edilirken ABD Başbakanı George Walker Bush, Körfez savaşının ardından artan popülaritesini Arap-İsrail çatışmasına son vermek için kullanmaya çalışmış ve tarafları diyaloga davet ederek Oslo girişimini başlatmıştır.<sup>12</sup>

2003'te Irak üzerine ikinci bir müdahale gerçekleştiğinde bu defa ABD, İngiltere, Polonya ve Avusturalya kuvvetlerinden müteşekkil koalisyon güçleri Saddam'ı kesin olarak devirmek amacı ile hareket etmiş, kısa süren hareket kolay kazanılan bir zaferle neticelenmiştir. Irak'ta oluşturulan Geçici Yönetim Konseyi'nin başına büyükelçi L. Paul Bremer'i koyarak ülkede denetimi sağlayan ABD, daha sonra devrik lider Saddam Hüseyin'i yeraltında saklandığı bir mağarada yakalatarak idamla yargılamış ve sonrasında ise infaz etmiştir.<sup>13</sup>

Irak'ın 2003'te ABD tarafından işgaliyle birlikte Ortadoğu bölgesinde Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk vekâlet savaşları başlamış, ABD Cumhurbaşkanı Celal Talabani üzerinden ülkede denetim kurmaya çalışırken bölgedeki Amerikan etkisini kırmaya çalışan İran ise bölgesel bir güç olarak ülkede bir Şii koalisyonu oluşturmaya çalışmıştır. Başbakan Nuri el-Maliki ise ABD ile ülkenin güneyindeki Şii topluluğunu barıştırmaya yönelik bir politika izlemiş, buna rağmen izlediği Şii politikası sebebiyle Maliki'den hoşnut olmayan ABD, General David Petraus aracılığıyla Maliki'ye ve hükümetine verilen askeri ve polisiye bazı yardımların kısıtlanması yoluna gitmiştir.<sup>14</sup>

Irak'ta Şii ve Sünniler arasında devam eden mücadele ve iç politik karışıklık 2011 yılına kadar devam etmiş, bu süreçte tarafların diğer devletlerce yönlendirildiği bir vekâlet savaşı yaşanmıştır. 2011 yılından itibaren başgösteren "Arap Baharı" adındaki halk ayaklanmaları bölgede yeni vekâlet savaşlarına yol açmıştır.

"Irak'a Özgürlük Hareketi (*Operation Iraqi Freedom*)" adındaki 2003 müdahalesinin ardından Irak'ta zamanla gelişen iç kaotik ortam, ülke ve bölge üzerinde emelleri bulunan

---

<sup>12</sup> Jonathan Cristol, "United States Foreign Policy in the Middle East after the Cold War", *Conflict and Diplomacy in the Middle East: External Actors and Regional Rivalries*, ed. Yannis A. Stivachtis, Bristol, E-International Relations Publishing, 2018, s. 50.

<sup>13</sup> Jonathan Cristol, "United States Foreign Policy in the Middle East after the Cold War", s. 53.

<sup>14</sup> David A. Lake, "Iraq: 2003-11 Principal Failure", *Proxy Wars: Suppressing Violence Through Local Agents*, Eli Berman and David A. Lake (ed.), New York, Cornell University Press, 2019, s. 239.

devletlerin yerel aktörleri ve parçalanmış yapıları birbirleriyle mücadelede kullanmalarına zemin hazırlamış ve bu durum Soğuk Savaş sonrası dönemde Ortadoğu'da verilen ilk vekâlet savaşı örneği olmuştur.<sup>15</sup> Ancak niteliksel olarak daha farklı ve sayı olarak artan miktardaki vekâlet savaşlarını 2011'de ilk kez Tunus'ta başlayan ardından Kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgelerine dalga dalga yayılan Arap Baharı adı verilen halk hareketleri sonucunda görmekteyiz. Kimi çevrelerce bu halk hareketleri, ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi'nin bir parçası ve devamı olarak değerlendirilirken<sup>16</sup> kimi araştırmacılar da bunu Samuel Huntington'un "Üçüncü Dalga"<sup>17</sup> teziyle ilişkilendirerek demokrasinin ve liberal değerlerin üçüncü dünya ülkelerindeki yayılması sürecinin bir sonucu olarak değerlendirmişlerdir.<sup>18</sup>

Gerçekten de 2011 yılında Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında görülmeye başlanan halk hareketlerine verilen genel bir isim olarak benimsenen "Arap baharı/*Arab Spring*" dünyanın geri kalanı tarafından bu bölgede otoriter rejimlerin yıkılacağı, demokrasi dalgasının hızla yayılarak 340 milyonluk Arap dünyasını radikal bir transformasyona uğratacağı şeklinde algılanmıştır.<sup>19</sup>

Batı'nın temsil ettiği liberal ve demokratik değerler sistemine yabancı ve görece bu kavramlarla geç tanışmış olan Ortadoğu bölgesinde bir "Arap istisnacılığından" söz edilirken yıllardır otoriter rejimlerle yönetilen bölge halklarının gösterdiği kolektif dinamizm, demokratikleşme dalgasının Arap toplumlarında da yayılmasının önünü açmıştır. Esasen demokratikleşme sürecini "*seçilmemiş olan bir yönetimin yerini serbest, açık ve dürüst bir seçimle seçilmiş bir yönetimin alması*" şeklindeki temel prensiple açıklayan Huntington'a göre; ters dalgalarla karşılaşmış olan dünyadaki demokratikleşme dalgalarının birincisini Amerikan ve Fransız devrimleriyle beslenen 1828'deki ABD başkanlık seçimleriyle birlikte dünyada gittikçe demokratik tarzda seçimlerin ve yönetimlerin yaygınlaşması oluştururken, ikincisini II. Dünya Savaşı'nın bitimiyle sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanması ve dekolonizasyon süreci temsil eder. Üçüncü demokratikleşme dalgası ise; Portekiz'deki Salazar Diktatörlüğü'nün 1974'te sona erişini izleyerek Avrupa, Asya ve Latin Amerika'daki yaklaşık 30 ülkede otoriter rejimlerin yerini demokratik rejimlerin alması sürecine tekabül eder.<sup>20</sup>

<sup>15</sup> Taha Özhan, "Irak'ta Vekalet ve Sefalet Savaşları", 8 Mart 2010 Erişim Adresi: <https://www.setav.org/irakta-vekalet-ve-sefalet-savaslari/> (Erişim Tarihi: 03.11.2019 22:19)

<sup>16</sup> Neşe Kemiksiz, *Büyük Ortadoğu Projesi ve Arap Baharı*, Erişim Adresi: <http://ankaenstitusu.com/buyuk-ortadogu-projesi-ve-arap-bahari/> (Erişim Tarihi: 12.10.2019 14:28)

<sup>17</sup> Samuel P. Huntington, *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, Ergun Özbudun (çev.), Ankara, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1993, s. 2.

<sup>18</sup> Gürbüz Özdemir, "Demokratikleşme Kavramı Bağlamında Arap Demokratikleşmesine İlişkin Bir Değerlendirme", *TESAM Akademi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, Ocak 2017, s. 30.

<sup>19</sup> Burhanettin Duran ve Nurullah Ardıç, "Arap Baharı", *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 8. Baskı, İstanbul, Küre Yayınları, 2014, s. 682.

<sup>20</sup> Samuel P. Huntington, *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyılın Sonlarında Demokratlaşma*, s. 6.



Huntington'un demokratikleşme kavramını dünya tarihinin 18. yüzyıldan günümüze vuku bulan temel siyasal gelişmelere işaret eden olaylarına dayanarak üç temel dalga halinde sunan bu argümanına atfen 2011 yılında Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da görülen halk hareketlerinin de bu muazzam dalgaların dördüncüsü olduğu savı ileri sürülmüştür.<sup>21</sup>

Yine Bouazizi'nin 2010 yılının Aralık ayında gerçekleştirdiği kendini yakma eylemiyle fitili ateşlenen toplumsal ve siyasal devrim dalgalarına gelinceye dek Ortadoğu için önem teşkil eden ve çeşitli sonuçlar doğuran kırılma noktaları yaşanmıştır. Bunlar; II. Dünya Savaşı'nın akabinde bölgedeki birçok ülkenin manda ve himaye rejimlerinden kullanarak "kâğıt üstünde" de olsa bağımsızlıklarını kazanmaları, 1948'de bölgede büyük bir infiale ve savaşlar serisine yol açan İsrail'in kurulması, 1979'da İran İslam Devrimi ile Mısır'la Arap devletleri arasındaki blokajı kaldıran "Camp David Antlaşması", 1991'de Soğuk Savaşın sona ermesi, iki kutuplu sistemin yıkılması ve takiben gelişen Körfez Savaşı ve nihayetinde 11 Eylül sonrasında 2001'de Afganistan'ın ve 2003'de Irak'ın işgaliyle anti-Amerikancılığın had safhaya ulaşması ve günümüze gelinceye dek İran, Mısır, İsrail, Türkiye ve Suudi Arabistan gibi bölgesel aktörlerin Ortadoğu alt-sisteminde birbirlerine karşı giriştikleri alan açma ve bölgesel liderlik mücadeleleridir.<sup>22</sup>

Ancak bu bölgesel liderlik mücadelelerinde dahi ABD'nin doğrudan ya da dolaylı olarak gelişmelere yön verdiği siyasi, askeri ve ekonomik yöntemlerle Ortadoğu coğrafyasını adeta uzaktan komuta etmeye çalıştığı gözlenmiştir. Yukarıda ABD'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde hem uluslararası politikayı hem de Ortadoğu politikasını oluştururken ve yönlendirirken kendisi dışında hiç bir güç görmek istemediğini ve tek-yanlı stratejiler geliştirdiğini belirtmiştik. Ancak SSCB'nin dağılmasından sonra onun varisi olarak ortaya çıkan Rusya Federasyonu'nun toparlanarak uluslararası sistemde önemli bir aktör olarak sivrilmeye başlaması ve yer yer ABD hegemonyasını eleştirmesi<sup>23</sup>, dahası Çin, Hindistan, Brezilya, AB, Türkiye, İran gibi bölgesel ve küresel güçlerin tek kutuplu dünyaya yönelik itirazlarını giderek artan tonda seslendirmeye başlamaları, ABD'nin teoride tek-yanlı politikalarının pratikte başarısızlığa uğramasına yol

<sup>21</sup> Duran ve Ardıç, "Arap Baharı", s. 687.

<sup>22</sup> Sarı'ya göre; Ortadoğu bölgesinde bölgenin iktisadi ve siyasi yapısını şekillendirme noktasında potansiyele ve bölgesel liderlik iddiasına sahip olan temel ülkeler İran, Mısır, Suudi Arabistan ve Türkiye olarak öne çıkarken, İsrail bölge genelinde sahip olduğu "öteki" imajından ötürü böyle bir iddia taşımamaktadır. bkz: Buğra Sarı, "Bölgesel Güçler", *Ortadoğu: Aktörler, Unsurlar, Sistemler*, ed. Mehmet Şahin, İstanbul, Kopernik Yayınları, 2019, s. 164.

<sup>23</sup> Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, 10 Şubat 2007 tarihinde 43. Münih Güvenlik Konferansında yaptığı konuşmada tek kutuplu bir dünyanın demokrasiye, ahlâka ve hukuka aykırı olması dolayısıyla Amerikan hegemonyasının ve tek-tarafli davranışlarının kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir. Konuşmanın tam metni için bkz: <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> (Erişim Tarihi: 09.11.2019 20:05)

açmış, bu durum ABD'nin hegemonyası görünürde devam etse de Amerikan-sonrası bir dünya sistemine doğru gidildiği yorumlarını doğrulamıştır.<sup>24</sup>

ABD hegemonyasına meydan okumaların çoğulmasıyla birçok çatışma bölgelerinde Amerikan gücünün dengelenmesi gündeme gelmiş, bunun en belirgin örnekleri de Arap Baharı adı verilen halk ayaklanmaları sürecinde Ortadoğu'da yaşanmıştır. Kitle gösterilerinin ve rejim değişikliklerinin yaşandığı Ortadoğu'da, özellikle Libya, Yemen ve Suriye gibi ülkelerdeki mücadele ve güç denkleminde çok sayıda aktörün dahil olması hem vekâlet savaşlarını alan olarak genişletmiş hem de sayısal olarak artırmıştır. Özellikle de Suriye'de krizin çok boyutlu olması ve giderek derinleşmesi, ordu, rejim, muhalifler, Özgür Suriye Ordusu (ÖSO), Irak Şam İslam Devleti (İŞİD)/DEAŞ, Hizbullah gibi yerel aktörlerin ve parçalanmış yapıların istismara açık olması ve dış güçlerce kolayca kullanılmaya elverişli olması ülkedeki vekâlet savaşlarını daha belirgin hale getirmiştir.<sup>25</sup>

### **Osmanlı Dönemi Libya'sından Kaddafi Libya'sına**

Kuzey Afrika'da Akdeniz kıyısında bulunan Libya, jeostratejik ve jeoekonomik açılarından önemli bir ülkedir. Libya adı antik Mısırlıların bölgenin yerlisi olan ve günümüzde "Berberi" olarak tanınan "Lebu" sözcüğünden gelmektedir. Afrika'nın en büyük petrol rezervlerine sahip olan<sup>26</sup> ve Akdeniz kıyısı boyuca doğu-batı yönünde uzanan, geniş çöl alanları yanında verimli topraklara da sahip bulunan Libya<sup>27</sup>, tarihsel olarak Fenikeliler, Kartacalılar, Büyük İskender, Roma ve Bizans İmparatorluklarından sonra Osmanlı Devleti egemenliğine 1553 yılında girmiş, 1611 yılında ülkeye has oluşturulan "Dayılık Sistemi" ile yönetilmeye başlanmıştır. Yerel aşiretler üzerinde bir otoritesi olan ve dini, askeri, sivil liderlerin oluşturduğu bir meclis tarafından seçilen ve yetkilerini "hocatu'l havl" adındaki bir divan vasıtasıyla kullanan Dayı'nın bölgenin en üst yöneticisi olarak vergi toplama, anlaşmazlıkları çözümlenme ve adalet dağıtma gibi yetkileri bulunmaktaydı. 1830 yılına kadar toplam 29 Dayı'nın yönettiği Libya'da Osmanlı İmparatorluğunun yönetim ve denetim etkisinin zayıflaması sonucu yerel isyanlar çoğalmış, 1.

<sup>24</sup> Fareed Zakaria, *The Post-American World*, New York, W.W. Norton&Company, 2008, s. 3.

<sup>25</sup> Burhanettin Duran ve Hasan Basri Yalçın, "Suriye'de İç Savaş, Vekâlet ve Yıpratma", *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*, ed. Hasan Basri Yalçın ve Burhanettin Duran, İstanbul, SETA Yayınları, 2016, s. 8.

<sup>26</sup> OPEC üyesi ülke, varlığı kanıtlanmış petrol rezervleri arasında büyüklük açısından Afrika'da birinci, dünyada dokuzuncu sırada yer alıyor. "Ülke Profili: Libya", *Al-Jazeera Turk*, 18.03.2014. Erişim Adresi: <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profilu/ulke-profilu-libya> (Erişim Tarihi: 22.06.2020 13:05)

<sup>27</sup> Libya'da bulunan zengin petrol yatakları ve demir ve alüminyum gibi yeraltı kaynaklarının yanında, ülkenin kıyı kesiminde de tahıl, zeytin, mısır, tütün, gibi tarım ürünleri yetiştirilmektedir. Ayrıca bkz: Serdar Çukur, "Libya'da İstikrar Arayışları ve Demokrasi Deneyimi", *Uluslararası Politika Akademisi (UPA)*, 19.01.2020, Erişim Adresi: <http://politikaakademisi.org/2020/01/19/libyada-istikrar-arayislari-ve-demokrasi-deneyimi/> (Erişim Tarihi: 01.06.2020 18:05).

ve 2. “Berberi Savaşları” sonucunda ülkede yönetimi tekrar sağlayan Osmanlı Devleti 1835’te Libya’daki hakimiyetini pekiştirmiştir.<sup>28</sup>

Ancak ne var ki 1911 yılında gerçekleşen İtalyan işgaliyle Libya’daki Osmanlı egemenliği son bulmuş, Trablusgarp Savaşı sonrasında imzalanan Uşi Antlaşması ile İtalyanlar kontrolü ele geçirmişlerdir. İtalyan işgali bölgede ummadık bir direnişle karşılaşmış, bölgeye özgü bir sünni doktrin olan “*Senusilik*” etkisi ve mer Muhtar’ın liderliğiyle yapılan yerel mücadele uzun süre İtalyan yöneticileri uğraştırmıştır. Ömer Muhtar’ın 1931’de idam edilmesi ile kırılan direnişin ardından bölgeye yönelik asimilasyon politikası izleyen İtalya, II. Dünya Savaşında savaş-dışı kalınca lke İngiliz ve Fransız nüfuz alanına dahil olmuştur. İngiliz ve Fransızlarla anlaşarak Libya’nın bağımsızlığını ilan eden İdris-es Senusi, 7 Ekim 1951’de anayasa tamamlanınca Birleşik Libya Krallığı’nın başına geçmiştir. Uzun süre monarşıyla yönetilen ülkede Mısır’daki Hr Subaylar Darbesinden etkilenerak örgütlenen bir grup ordu mensubunun 1969’da “*Kudüs Operasyonu*” adı verilen kansız bir darbeyle ülkede yönetime el koyması sonucu krallık rejimi sona ermiş, Devrim Komuta Konseyi adındaki subaylardan müteşekkil gruba başkanlık eden Albay Muammer Kaddafi darbe sonrasında devletin adının “*Libya Sosyalist Büyük Arap Cumhuriyeti*” olarak değiştirildiğini açıklamıştır. Nasırizmi kendisine ilke edinen ve Mısır lideri Cemal Abdülnasır’ı model alan Kaddafi liderliğindeki Devrim Komuta Konseyi yeni yönetimin ideolojisini de bu paralelde “*zgrlk*”, “*sosyalizm*”ve “*birlik*” olarak deklare etmiştir.<sup>29</sup>

Soğuk Savaş döneminde Batı karşıtı bir politika izleyen, bu kapsamda 1970’te Libya’daki Amerikan ve İngiliz üslerini kapatan Kaddafi, yine aynı yıl Afrika’da “İslami Davet Cemiyeti (*Jam’iyat ad-Da’wa al-Islamiya*)”ni kurarak Hristiyan misyoner gruplarının yayılmasını engellemeyi amaçlayarak bu girişimi ile fakir Afrika lkeleri üzerindeki nüfuzunu artırmış, hatta bazı Afrika lkelerinin İsrail ile diplomatik ilişkilerini kestirecek bir güce kavuşmuştur. Bunlara ilveten 1973’te petrol millileştirmiş, yabancı bankalara el koymuş, Mısır, Tunus, Suriye ve diğer mağrip ülkeleriyle siyasî entegrasyon denemeleri yapmıştır. Ancak bu hususta başarılı olamayan Kaddafi yeniden kendi ülkesindeki siyasal erkine odaklanarak iç politikada merkezi otoritesini güçlendirmiş, 1977’de gerçekleştirdiği bir darbeyle kendisine muhalefet eden tüm siyasal hareketleri zapt  rapt altına almıştır.<sup>30</sup>

Giderek sertleşen ve otoriterleşen Kaddafi rejimi için 2011 yılında başlayan halk hareketleri ise sonun başlangıcı olmuştur. 1990’lı yılların başından itibaren SSCB’nin

<sup>28</sup> Cantürk Caner ve Betül şengül “Devrimler, Kaos ve İstikrar Arayışları İçinde Libya: Tarihsel ve Yapısal Bir Analiz”, *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, Haziran, Sayı 6, 2018/2, s. 46.

<sup>29</sup> Cantürk Caner ve Betül şengül “Devrimler, Kaos ve İstikrar Arayışları İçinde Libya: Tarihsel ve Yapısal Bir Analiz”, s. 51.

<sup>30</sup> Cantürk Caner ve Betül şengül “Devrimler, Kaos ve İstikrar Arayışları İçinde Libya: Tarihsel ve Yapısal Bir Analiz”, s. 55.

dağılmasıyla iki kutuplu sistemin yıkılması ve ABD'nin rakipsiz tek hegemon güç olarak kalması ile demokrasi ve serbest piyasa ekonomisi gibi Batı menşeli liberal değerler evrensel değerler olarak sunulup bütün dünyaya yayılmaya başlamıştır. Bu süreçte Ortadoğu'da Saddam Hüseyin, Hüsnü Mübarek, Muammer Kaddafi gibi diktatörlerin yönetimleri her geçen gün yeni tehditlerle karşı karşıya kalmış, küreselleşme, iletişim ve bilişim teknolojilerindeki ilerlemeler sayesinde Ortadoğu halkları dünyaya açılma imkânı bulmuş, temel insan hakları olan bireysel özgürlükler, toplumsal ve ekonomik hürriyetler ile adalet arayışı için 2000'li yıllarla birlikte uyanışa geçen bu halklar "Arap Baharı" adı verilen ayaklanmaları gerçekleştirmişlerdir.

### **Libya'da Vekâlet Savaşları ve Kaddafi Sonrası Dönemin Temel Gelişme ve Dinamikleri**

İlk olarak 2010 yılının Aralık ayında Tunus'ta Muhammed Bouazizi isimli üniversite mezunu bir işportacının, tezgâhına devlet görevlileri tarafından el konulması sonucugerçekleştirdiği kendini yakma eyleminin ardından gelişen halk hareketleri Tunus'un ardından dalga dalga bütün Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasındaki ülkelere yayılmıştır. Bouazizi'nin eylemiyle kitlesel hareketlere dönüşen ayaklanmalar aslında birdenbire ortaya çıkan bir olgu olmayıp uzun yıllar içerisinde gelişen kronik sorunların artık toplum tabanında dayanılmaz bir hale geldiğinin dışı vurumunu yansıtan kolektif tepkilerdir. Arap ülkelerinin özellikle son 50 yıldaki sosyal, ekonomik ve demografik yapılarıyla yakından ilişkili olan kronik sorunlar bazı tetikleyiciler ile birlikte analiz edildiğinde daha iyi anlaşılacaktır. Özelde Libya'da genelde ise Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da yer alan bütün ülkelerdeki hızlı nüfus artışı, genç nüfusun fazlalığı, işsizliğin ve yoksulluğun halk kesimlerinde derinden hissedilmesi, adalet hizmetlerinden memnuniyetsizlik, köktendinci hareketlerin etkisi, refah dağılımındaki adaletsizlik, özellikle 2010 ve 2011 yıllarında gıda fiyatlarındaki yüksek artış, kayırmacılık ve nepotizm, demokrasi eksikliği, otokratik, baskıcı rejimlerin yıllardır devam eden eziyeti, düşük yaşam standartlarından şikâyet edilmesi, halk hareketlerinin ateşini yakan temel tetikleyiciler olmuşlardır.<sup>31</sup>

Libya özelinde toplumsal ve siyasal şartlara biraz daha yakından baktığımızda halk hareketlerini doğuran dinamikleri daha gerçekçi bir şekilde tanıma fırsatımız olmaktadır. Petrolün ekonomiye büyük katkı sağladığı ülkede, kişi başına düşen gelirin 13 bin 800 dolar olmasına ve bu rakamın komşu ülkeler Tunus(9 bin 500 dolar)ve Mısır'dan ( 6 bin 200 dolar) daha fazla olmasına rağmen petrol zenginliği toplumsal tabana yansımamıştır. Genç nüfustaki işsizlik oranının yüksek olması, yolsuzluk ve yetersiz merkezi planlamanın ekonomik büyümeyi

<sup>31</sup> Leonid Grinin, Andrey Korotayev ve Arno Tausch, *Islamism, Arab Spring and the Future of Democracy: World System and World Values Perspective*, Cham, Springer International Publishing, 2019, s. 6.

engellemesiülkedeki yapısal sorunların başında gelmektedir.<sup>32</sup> Yine Arap baharı öncesinde Kaddafi ve ailesi ülkenin petrol gelirlerinden elde edilen on milyarlarca doları çalmakla ve paranın büyük bir bölümünü yurtdışındaki hesaplarda saklamakla suçlanmış, BM nezdinde alınan bir kararla Kaddafi ve ailesinin mal varlığının dondurulmasına karar verilmiştir.<sup>33</sup>

Ekonomik problemler yanında toplumsal eşitsizliğin hakim olduğu Libya'da MuammerKaddafi'nin de mensubu olduğu Kadhafa aşiretinin diğer aşiretler/kabileler üzerinde baskı kurması sonucu çıkan aşiretler arası çatışmalarda sivil ölümler gerçekleşmiştir.<sup>34</sup>BM Güvenlik Konseyi'nin 15 üyesinin oybirliğiyle alınan kararda Libya'ya insan haklarına saygı göstermesi çağrısının yapılmasına ve sivillere karşı güç kullanılmasından sorumlu olanların araştırılması vurgusuna rağmen bunlar sağlıklı bir şekilde hayata geçirilememiştir. Ekonomik yaptırımların ve 1988-Lockerbie faciası akabinde alınan ambargo kararlarının da etkili olmaması Kaddafi iktidarına yönelik tepkilerin artmasına neden olmuş ve bu durum da Kaddafi iktidarınayönelik bir operasyona zemin hazırlamıştır.<sup>35</sup>

Tunus'un ardından neredeyse Mısır'la eşzamanlı olarak (17 Şubat 2011) halk gösterilerinin ve olayların başladığı Libya'da ABD, İngiltere ve Fransa öncülüğündeki Batılı ülkeler Tunus ve Mısır'dakinden farklı bir politika takip etmişlerdir. Tunus ve Mısır'daki olaylar karşısında başlangıçta sessiz kalan ve geç tepki veren bu ülkeler Libya'da gösteriler başlar başlamaz muhaliflerin yanında yer aldıklarını açıklamışlar ve ayaklanmaya destek vermişlerdir. Bu ülkelerin gizli servislerinin Libya'daki muhalifleri bizzat örgütledikleri de medyaya yansımıştır. Türkiye'nin Libya'daki yatırımları ve vatandaşları bağlamında temkinli davranması ve yapılacak bir harekate karşı çıkması ancak ardından NATO müdahalesine destek vermesinin yanında Arap Birliği ülkeleri de Libya'ya NATO müdahalesine yeşil ışık yakmışlardır.<sup>36</sup>

Neticede NATO'ya bağlı hava, kara ve deniz unsurlarının 19 Mart'ta ülkeye müdahale etmesi ve 20 Mart'ta Kaddafi'nin Sirte'de yakalanıp öldürülmesi 30.000 insanın yaşamını

<sup>32</sup> "Ülke Profili: Libya/Ekonomi", *Al-Jazeera Turk*, 18.03.2014.Erişim Adresi:<http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profilu/ulke-profilu-libya> (Erişim Tarihi: 22.06.2020 13:30)

<sup>33</sup> Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Irak, İran, ABD, Petrol, Filistin Sorunu ve Arap Baharı*, Cilt II, Bursa, Alfa Akademi Yayınları, 2017, s. 475.

<sup>34</sup> Aşiretler, Libya'da toplumsal yapının temel bileşenlerindedir. Muammer Kaddafi rejimi, siyasi ittifaklardan çok aşiretlerle yapılan ittifaklar üzerine inşa edilmiştir. Bunlar içerisinde özellikle Muammer Kaddafi'nin de mensubu olduğu "Kadhafa" aşiretinin üyeleri, Libya'nın orta kesimindeki Sebha ve Sirte kentlerinde yoğunlaşmıştır. 2011 öncesinde Libya'daki aşiretler içinde en ağır silahlara sahip olanlar, Kadhafa aşireti mensuplarıydı. Muammer Kaddafi, kendisini ve ailesini korumak için sık sık bu aşiretin yardımına başvurmuştur. "Aşiretler Ülkesi Libya", *Al-Jazeera Turk*, 17.02.2014 Erişim Adresi: <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/asiretler-ulkesi-libya> (Erişim Tarihi: 22.06.2020)

<sup>35</sup> Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Irak, İran, ABD, Petrol, Filistin Sorunu ve Arap Baharı*, Cit II, s. 476.

<sup>36</sup> Murat Aktaş, "Arap Baharı ve Desertec Projesi", 7. Uludağ Uluslararası İlişkiler Konferansı: Uluslararası Sistemde Yeni Düzen Arayışları, Bursa, 21-22 Ekim 2015, *Tam Metin Kitabı*, Bursa, Dora Yayınları, 2016, s. 329.

yitirdiği Libya’da adeta yeni bir dönemin başladığını resmediyordu. Fakat Libya, müdahalenin ve Kaddafi’nin devrilmesinden sonra arzu edilen refah ve demokrasi ortamına kavuşamamıştır. Bunun en önemli nedenleri ülkede ortaya çıkan çok başlılık ve devam eden vekâlet savaşları olmuştur. Öncelikle Kaddafi sonrası dönemde 7 Temmuz 2012’de bir bayram havası içerisinde gerçekleştirilen parlamento seçimlerinin ardından kurulan kabine Kongre’den onay alamamış ve hükümet değişikliğine gidilmiştir. 2014 yılına gelindiğinde ülkede Trablus ve Tobruk’ta üç farklı hükümet bulunmaktaydı. Ayrıca bu süreçte ülkedeki iç karışıklık, terör ve güvensiz ortam endişe verici boyutlara ulaşmıştır. 11 Eylül 2012’de Bingazi’deki saldırıda Amerikan Büyükelçisi J. Christopher Stevens ve üç konsolosluk çalışanı öldürülmüş, 2014 ve 2015’te ortaya çıkan otorite boşluğundan yararlanan DEAŞ bağlantılı cihatçı gruplar ve milisler Derna ve Sirte kentlerinin yönetimini ele geçirmişlerdir.<sup>37</sup>

Libya’daki vekâlet savaşlarını Kaddafi öncesi ve sonrası olmak üzere iki döneme ayırarak incelediğimizde Kaddafi’nin devrilmesine yol açan ayaklanmalar başgösterdiğinde Nicholas Sarkozy önderliğindeki Fransa’nın müdahale için oluşturulan NATO kuvvetlerinde ön sırada yer aldığı görülmektedir. Sarkozy’nin 2007’deki Cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki kampanyasında kullanmak üzere Kaddafi’den 50 milyon Avro borç almış olması ve gösteriler başladığında muhaliflere destek vererek ardından Libya’ya yapılan alelacele müdahalede başrolü oynaması ve Fransa öncülüğündeki NATO uçaklarının stratejik yerleri bombardıman etmesi bu borç ilişkisini akıllara getirmektedir.<sup>38</sup>

Ayrıca Libya’nın müdahalenin yapıldığı 2011 yılı verilerine göre petrol rezervleri bakımından dünyada 7., doğalgaz rezervleri bakımından ise 22. sırada yer alması<sup>39</sup>, dahası Afrika’daki kanıtlanmış petrol rezervlerinin en geniş kısmına sahip olması ve bu petrolün düşük sülfür oranıyla yüksek kaliteli nitelik taşınması Batılı aktörlerin Libya konusunda neden daha hassas ve aceleci davrandıklarına da açıklık getirmektedir.<sup>40</sup> Libya’nın stratejik bir konumda yer alması, Avrupa’ya yakınlığı ve kıtaya ulaştırılacak enerji kaynaklarının transferinde kilit rol oynaması da bu ülkedeki vekâlet savaşlarını güçlendirmiştir. 2007 yılında uygulamaya konulan ve Kuzey Afrika coğrafyasındaki çöllere devasa güneş panelleri, rüzgar tribünleri, termal ve güneş santralleri kurarak bir enerji ağının kurulması ve bu yolla AB ülkelerinin enerji ihtiyacının karşılanmasına yönelik olan “*Desertec Projesi*” kapsamında geniş çöl alanlarıyla öne çıkan

<sup>37</sup> Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Irak, İran, ABD, Petrol, Filistin Sorunu ve Arap Baharı*, Cilt II, s. 477.

<sup>38</sup> Murat Aktaş, “Arap Baharı ve Desertec Projesi”, s. 330.

<sup>39</sup> BP, Oil and Natural gas Statistical Review, Erişim Adresi: <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy/oil.html#oil-production> (Erişim: 22.06.2020 17:35)

<sup>40</sup> “İç Savaşın Pençesindeki Libya’nın Petrol Rezervleri ne Kadar?”, *Euronews*, 07.06.2020 Erişim Adresi: <https://tr.euronews.com/2020/06/07/ic-savas-n-pencesindeki-libya-n-n-petrol-rezervleri-ne-kadar> (Erişim: 20.06.2020 16:34)

Libya'nın bu projeye karşı çıkması ve Kaddafi'nin emperyalistlerin yeni bir sömürü planı olarak nitelediği proje hakkında "düne kadar petrolümüzü çalan Batılılar şimdi güneşimizi çalyorlar" diyerek itirazda bulunması İngiltere ve Fransa başta olmak üzere projeyi hayata geçirmeye çalışan Batı Avrupa ülkelerinin tepkisini çekmiştir.<sup>41</sup>

Bu nedenle Libya'da gösteriler başladığında İngiltere, Fransa, ABD gibi Batılı ülkeler ayaklanmaları kışkırtarak muhaliflere istihbarat desteği sağlarken, Rusya, Türkiye ve Katar yapılacak bir müdahaleye açıkça karşı çıkmışlardır. ABD, Kafkasya'dan Kuzey Afrika'ya kadar uzanan geniş Ortadoğu coğrafyasında enerji kaynaklarının akışını kontrol ederek hegemonyasını pekiştirme amacındayken İngiltere, Fransa, gibi AB ülkeleri giderek artan enerji ihtiyaçlarını ucuz ve güvenli yollardan karşılamak istemektedirler. Avrupa'ya yapılan enerji ve gaz sevkiyatında birinci sırada yer alan Rusya ise kendisine olan enerji bağımlılığını sona erdirecek alternatif enerji yollarını ortadan kaldırmaya çalışırken aynı zamanda Ortadoğu'daki enerji trafiği üzerinde de söz sahibi olmanın peşindedir. Libya üzerindeki vekâlet savaşları Arap baharı dalgasında enerji perspektifinden böyle bir görünüm arz etmiştir.<sup>42</sup>

Nitekim Libya'da uçuşa yasak bölge oluşturulmasına izin veren ve sivilleri korumak için her yola başvurmamı mümkün kılan 1973 sayılı Birleşmiş Milletler Genel Kurulu (BMGK) Kararının oylanmasında Rusya, Çin, Hindistan ve Almanya çekimser kalmışlardır.<sup>43</sup>

Katar, Türkiye ve Rusya gibi ülkelerin aksine Suudi Arabistan, Kuveyt ve Ürdün gibi bölge ülkeleri Libya'ya yapılan operasyonu desteklemişler hatta lojistik destek sağlamışlardır. Ancak Türkiye Libya'ya yapılan silah ambargosunun denetlenebilmesi aracılığıyla 4 firkateyn, 1 denizaltı ve 1 yedek gemi göndermiştir.<sup>44</sup>

Kaddafi sonrasında ülkenin adım adım parçalanmış bir yapıya doğru gitmesi dahası bölünmüş yerel aktörlerin çoğalması vekâlet savaşlarına zemin hazırlamıştır. Bu kapsamda uluslararası toplumun tanıdığı ve Başbakan Feyiz el-Serrac liderliğindeki Ulusal Uzlaş/Mutabakat Hükümetine (UMH) karşı çıkan General Halife Hafter öncülüğündeki Tobruk Hükümeti Mısır, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) tarafından destek görmektedir. Halife Hafter'in gerçekleştireceği operasyon öncesi Suudi Arabistan ve Mısır'ı ziyaret etmesi, ayrıca çatışmalar başladıktan sonra ABD Başkanı Trump ile bir telefon görüşmesi

<sup>41</sup> Murat Aktaş, "Arap Baharı ve Desertec Projesi", s. 335.

<sup>42</sup> Murat Aktaş, "Arap Baharı ve Desertec Projesi", s. 334.

<sup>43</sup> Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Irak, İran, ABD, Petrol, Filistin Sorunu ve Arap Baharı*, Cilt II, s. 475.

<sup>44</sup> "Adım Adım Libya Operasyonu", 23.03.2011 Erişim Adresi: <https://www.haberturk.com/dunya/haber/613229-adim-adim-libya-operasyonu-galeri> (Erişim: 24.09.2019 19:17)

gerçekleştiren Hafter'e Trump'un destek sözü vermesi ABD öncülüğünde genelde Ortadoğu'da özelde ise Libya'da bir kutuplaşmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır.<sup>45</sup>

Mısır, Suudi Arabistan ve BAE gibi bölge ülkeleriyle birlikte Fransa, Rusya ve ABD Halife Hafter'e destek vererek onun üzerinden Libya'da etkili olmaya çalışırken İngiltere ve Almanya gibi ülkeler ise Feyiz el-Sarac'ın tepkilerini dikkate alarak Hafter'e ambargo uygulanmasını istemektedir. Arap baharı süreci sonucunda parçalanmış ve otoriteden yoksun bir siyasi sisteme mahkûm olan Libya, Kaddafi dönemindeki merkezi otoriteyi arar hale gelmiştir. Böyle bir ortamda oğul Kaddafi'nin (Seyfülislam Kaddafi) yargılanmasının ardından serbest bırakılması ve Batı ile ilişkilerini geliştirmesi, ardından 2017'de devlet başkanlığına aday olacağını açıklaması Libya'nın bölünmüş siyasetine yeni bir aktör daha eklemiştir.<sup>46</sup>

## **Güncel Gelişmeler ve Değişen Dengeler Bağlamında Libya'da Siyasî İstikrar ve Çözüm Umudu**

Günümüzde Libya'daki iç siyasî ortam parçalı ve iki başlı bir görünüm arz ederken ülkedeki toplumsal ve ekonomik yaşam tam anlamıyla felce uğramıştır. 2014'te Bingazi'deki DEAŞ mensuplarına düzenlediği "*Onur Operasyonu*" ile Libya siyasi sahnesine çıkan General Halife Hafter, Trablus'taki uluslararası toplum ve Birleşmiş Milletler (BM) tarafından tanınan meşru Ulusal Mutabakat Hükümeti'ni tanımadığını açıklayarak ülkede terör estirmeye başlamıştır. Esasen Kaddafi'nin otoriter yönetimi sürerken ona en yakın isim olarak bilinen ve rejimin Genelkurmay Başkanı olarak görev yapmış olan Hafter, aşiret sorunlarından kaynaklanan sebeplerden dolayı Kaddafi ile anlaşmazlık içerisine düşmüş ve ABD'ye yerleşmiştir. Yaklaşık dört yıl kaldığı ABD'de merkezî istihbarat örgütü (CIA) ile yakın ilişkiler kuran General Hafter, Libya devriminin ardından ülkesine geri dönmüş, ancak iki yıl cezaevinde kalmıştır. Cezaevinden çıktıktan sonra özellikle Libya'nın doğusundaki aşiretler üzerinde etkili olduğu bilinen Hafter, ABD'nin yanında Rusya ve Fransa'nın da destekleriyle 2015'te Tobruk Temsilciler Meclisi tarafından kurulan "*Libya Ulusal Ordusu*"na komuta etmeye başlamış ve meşru hükümete savaş açmıştır. 4 Nisan 2016'da kendisine bağlı orduya "*Trablus'u Özgürleştirme Operasyonu*" emri vererek Libya'daki ortamın daha karmaşık bir hal almasında başrolü üstlenen Hafter, ABD'nin eleştirilerine rağmen Rusya ve Fransa gibi küresel aktörlerin yanında Suudi Arabistan, Mısır ve BAE gibi bölgesel aktörler tarafından da finansal olarak desteklenmekte, kendisine bağlı güçlere silah ve para yardımı yapılmaktadır. Hafter karşısında

<sup>45</sup> Emre Ozan, "Arap Baharının Derin Çelişkisi: Libya Örneği" 08.05.2019 Erişim Adresi: <https://ankasam.org/arap-baharinin-derin-celiskisi-libya-ornegi/> (Erişim Tarihi: 28.09.2019 15:36)

<sup>46</sup> Ceren Gülserer, "Libya: Arap Baharı, Oğul Kaddafi ve Çatışmalar", 08.05.2019 Erişim Adresi: <https://ankasam.org/libya-arap-bahari-ogul-kaddafi-ve-catismalar/> (Erişim Tarihi: 28.09.2019 22:28)



BM tarafından tanınan UMH ise Katar ve Türkiye tarafından destek görmektedir. Körfezde BAE ile rekabet halindeki Katar, Türkiye üzerinden Libya'daki askeri stratejisini şekillendirerek, Libya'da UMH lehine artan Türk askerî varlığını desteklemektedir.<sup>47</sup>

Türkiye ise, Libya'daki meşru Ulusal Mutabakat Hükümeti ile 27 Kasım 2019'da imzaladığı "Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına Dair Anlaşma" ile sahadaki dengeleri bir anda değiştirmiş, Doğu Akdeniz'deki enerji rekabetinde önemli avantajlar elde etmesinin yanında Libya Krizine etkin ve yeni bir aktör olarak dahil olmuştur. Bahsi geçen anlaşma neticesinde Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de özellikle Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ve Yunanistan aleyhine Münhasır Ekonomik Bölge alanını en üst düzeye çıkarmıştır. Bu anlaşmayı tanımadığını deklare eden Hafter'in iktidarı ele geçirdiğinde tek taraflı olarak iptal etmesi ise olasıdır. Bu nedenle UMH'ye en büyük desteği sağlayan Türkiye olurken özellikle gelinen aşamada imza edilen Deniz Yetki Alanlarının Paylaşımı Anlaşması Rusya, Fransa, İtalya ve Yunanistan gibi bölgede etkinlik kazanma ve enerji konusunda söz sahibi olmak isteyen tüm aktörleri harekete geçirerek bu hukukî düzenlemeye yüksek sesle itiraz etmeleri sonucunu doğurmuştur.<sup>48</sup>

Özellikle Almanya'nın inisiyatifiyle 2020 yılının Ocak ayında düzenlenen Berlin Konferansı neticesinde hazırlanan mutabakatı imzalamadan ayrılan ve uzlaşmaz tavrını sürdüren Rusya ve Fransa'nın desteklediği Hafter, emrindeki milisler aracılığıyla organize ettiği saldırılar ile Libya'nın toplumsal ve ekonomik düzenine giderek daha çok zarar vermeye başlamıştır. Hafter'in petrol kuyularını ele geçirerek petrol üretimini yavaşlatması ülkenin mali yapısını bozmuş, petrolden elde edilen gelirin düşmesi ülkenin ihtiyaç açęesi kullanmasıyla sonuçlanmıştır. Bunun yanında sosyal hayatta büyük huzursuzluklar ve kargaşa baş göstermiştir. Libya'da kamu hizmetlerinin sekteye uğraması hayatı durma noktasına getirmiş, başkent Trablus olmak üzere Libya genelinde görülen elektrik kesintisi toplumsal hayatın idamesini engellemiştir. Elektrik açığı bulunan ülkede siyasal otorite bir türlü sağlanamadığından yeni enerji anlaşmaları da gerçekleştirilememektedir.<sup>49</sup>

Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) içerisinde petrol payı en fazla olan yedinci ülke konumunda bulunması, zengin petrol rezervlerine sahip olması nedeniyle Batılı ülkeler ve özellikle de Avrupa Birliği (AB) bakımından kritik öneme sahip bir ülke olan Libya'daki siyasal istikrar Fransa, İtalya ve Almanya'yı da yakından ilgilendirmektedir. Petrol ithalatının %40'ını

<sup>47</sup> Mustafa Yetim, "Libya Krizinde Katar", *Ortadoğu Analiz*, Cilt:11, Sayı 93, Mayıs-Haziran 2020, s. 64.

<sup>48</sup> Veysel Kurt, "27 Kasım Anlaşmasından Berlin Konferansı'na Libya'da Yeni Denklem", *SETA Perspektif* Ankara, SETA Yayınları, 2020, s. 11.

<sup>49</sup> Emrah Kekilli, "Saha Dengelerinde Değişim ve Libya Krizinin Geleceği", *SETA Perspektif*, Sayı: 277, Ankara: SETA Yayınları, 2020, s. 1.

OPEC'ten karşılayan AB ülkeleri için petrol rezervleri açısından zengin olan Libya, aynı zamanda mülteciler ve göç olgusu nedeniyle de AB gündemini meşgul etmektedir. Çünkü Cezayir, Nijerya, Mali gibi Afrika ülkelerinden Akdeniz'e geçmek için Libya güzergâhını kullanan mülteciler Akdeniz'i geçerek İtalya'ya yani Avrupa kıyılarına ulaşmaktadırlar. Libya burada transit ülke konumunda olarak Afrika içlerinden gelen mültecilerin Avrupa kıyılarına açılan kapısı olarak ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında *Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR)*'nin resmi verilerine göre Ocak-Aralık 2019 arasında İtalya'ya Libya kökenli 196 mülteci geçiş yapmak istemiştir. Afrika'nın çeşitli ülkelerinden gelen mültecilerin Libya'dan Akdeniz'e geçerek İtalya kıyılarına ve buradan da AB ülkelerine ulaşarak bütün Avrupa kıtasına yayılması Avrupa'da aşırı sağ, milliyetçilik hareketleri ve popülizmin epey artış gösterdiği son dönemde AB açısından ciddi bir sorun oluşturmaktadır.

AB'nin bu husustadoğuracağı sonuçları düşünerek Ortadoğu politikasını tekrar gözden geçirmesi gerekmektedir. Taktiksel hatalar yüzünden ve Ortadoğu krizlerindeki yanlış politikaları sebebiyle göçmen kriziyle karşı karşıya kaldığı gerçeğini Suriye örneğinde olduğu gibi Libya Krizinde de açık bir şekilde gördüğümüz Birlik, ne yazık ki ABD, Rusya gibi küresel aktörlerle mukayese ettiğimizde global kriz ve sorunlara kolektif/bütüncül bir tepki gösterememekte, birlik ruhuna uygun bir şekilde üzerinde uzlaşmaya varılmış politika ve stratejiler uygulayamamaktadır. AB, tıpkı Suriye Krizi sonrası oluşan mülteci akınının kıtaya ulaşmasını engellemek için Türkiye ile yaptığı anlaşma ve diğer girişimlere benzer bir biçimde Libya'da Kaddafi sonrası yaşanan kriz ve çatışma süreci boyunca Akdeniz üzerinden birçok mültecinin de Avrupa ülkelerine giriş yapmasını engellemek için üye ülkeleri ilgilendirecek politikalar üretmeye çalışmış, bu kapsamda mültecilerin Akdeniz üzerinden ilk varış yeri olan İtalya ve Malta özelinde birtakım kararlar almıştır.<sup>50</sup>

Dolayısıyla başta enerji ve ekonomik konular olmak üzere mülteciler, göç vb. toplumsal ve siyasal nedenlerden ötürü Libya'daki siyasal istikrarın sağlanması ve bunu kimin sağlayacağı problemi Avrupa Birliği üyesi ülkeleri olduğu kadar küresel ve bölgesel pek çok aktörü de yakından ilgilendirmektedir. Hâlihazırda Hafter'e karşı askerî alanda başarılar kazanan UMH'nin bu ilerleyişi sonucu Hafter'i destekleyen ve meşru hükümet karşısındaki cephede yer alan ülkeler ateşkes ve barış çağrısı yapmaya başlamışlardır. Ancak UMH'nin Trablus Uluslararası Havalimanını ele geçirme gibi alandaki stratejik kazanımlarını<sup>51</sup> riske atmadan ve Libya toplumunun sosyal ve ekonomik gereksinimlerini göz önüne alarak istikrarı adım adım

<sup>50</sup> Aslıhan Alkanat, "Avrupa Birliği'nin Libya Politikası", *SETA Perspektif*, Sayı 261, Ankara, SETA Yayınları, 2020, s. 8.

<sup>51</sup> "UMH Güçleri, Trablus'ta çok sayıda mühimmat ele geçirdi", *İhlas Haber Ajansı (İHA)*, 04.06.2020 Erişim Adresi: <https://www.ih.com.tr/haber-umh-gucleri-trablusta-cok-sayida-muhimmat-ele-gecirdi-849139/> (Erişim Tarihi: 24.06.2020 17:48)

gerçekleştirmesi Libya'nın geleceği açısından büyük önem taşımaktadır. Ülke çoktan ikinci bir Suriye görünümü almıştır ve Suriye'de olduğu gibi Libya'da da yerel aktörler üzerinden çok katmanlı ve çok aktörlü vekâlet savaşları yürütülmektedir.<sup>52</sup>

Bu mücadelenin bir cephesinde yukarıda da işaret ettiğimiz üzere BM tarafından tanınan ve meşruluğu uluslararası toplum tarafından kabul gören UMH'ni destekleyen Türkiye, Katar gibi ülkeler<sup>53</sup> bulunurken diğer cephede bölge ülkelerinden başta Mısır olmak üzere, Libya'da Mısır'daki Sisi yönetimi gibi bir yönetim görmek isteyen Suudi Arabistan, BAE gibi körfez monarşilerinin<sup>54</sup> yanında Soğuk Savaş sonrası dönemde hiç olmadığı kadar Ortadoğu'ya ve Ortadoğu sorunlarına entegre olmaya başlayan bir küresel aktör olarak Rusya ile Hafter'e zımnen destek veren ancak etkili bir Libya politikası belirlemede biraz geç davranan hegemon güç sıfatına haiz ABD bulunmaktadır. Avrupa Birliği ülkeleri ise Libya odaklı bu vekâlet savaşları bağlamında parçalı bir görünüm arz etmektedirler. İngiltere ve Almanya BM nezdinde de tanınan Feyiz el-Serrac Hükümetini destekleyerek bu meyanda öncelikle el-Serrac'ın tepkilerini dikkate alarak Hafter'e ambargo uygulanmasını talep etmişler, sonrasında ise Berlin Konferansı sürecinde İtalya ve Fransa'ya nazaran çatışan aktörler arasında tarafsız rolü daha ön plana çıkan Almanya, krizin diplomatik yollarla çözülmesi hususundaki girişimleriyle de krizin diplomasi ile aşılmasında belirleyici olmaya çalışmıştır.<sup>55</sup>Çeşitli (ekonomik, siyasi) açılardan Libya Krizi ile ilgilenen Fransa açıkça Hafter'in safında bulunurken uzun yıllar yaşadığı siyasi istikrarsızlık sonucu eski sömürgesi Libya'daki etkin konumunu Fransa'ya kaptıran İtalya ise Libya Krizinde bir taraftan UMH'ye desteğini sürdürürken diğer yandan Hafter cephesiyle de iletişimini devam ettirmektedir.<sup>56</sup>

<sup>52</sup> Çağrı Erhan, "Libya'da ABD ve İngiltere'nin Rolü", *Türkiye Gazetesi*, 14.06.2020.

<sup>53</sup> "Türkiye'nin Desteklediği UMH'nin Başarıları dünya Basınında Geniş Yer Buldu", *TRT Haber*, Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/turkiyenin-desteklediği-umh'nin-basari-lari-dunya-basininda-genis-yer-buldu-488354.html> (Erişim Tarihi: 30.05.2020 10:40).

<sup>54</sup> Muhittin Ataman ve Mehmet Ali Karaduman, "BAE ve Suudi Arabistan'ın Libya Krizine Müdahalesi: Halkın İradesine Darbe Siyaseti", *SETA Analiz*, Sayı 308, Ankara, SETA Yayınları, 2020, s. 18.

<sup>55</sup> Almanya'nın Libya Büyükelçisi Oliver Owczar, 11 Eylül 2020' de sosyal medya sitesi Twitter'dan yaptığı açıklamada, ülkesinin Libya'daki durumdan endişe duyduğunu ve BM Libya Özel Temsilcisi Selame'nin 3 aşamalı barış planı kapsamında bir konferans düzenlemesi için hazırlık yaptığını duyurmuş, Büyükelçinin bu açıklamasının akabinde Almanya Şansölyesi Angela Merkel ile Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan arasında bir telefon görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Görüşmede, ikili ilişkilerin yanı sıra göç konusu ile Suriye ve Libya'daki gelişmelerin ele alındığı belirtilmiştir. "Libya'da Müzakere Masası Kuruluyor, Kim Ne İstiyor?", *TRT Haber*, 17.09.2019 Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/libyada-muzakere-masasi-kuruluyor-kim-ne-istiyor-431147.html> (Erişim Tarihi: 20.06.2020 17:08)

<sup>56</sup> İtalya'nın bu ikili dengeleri gözetken politikası "Denge Politikası ve Aktif diplomasiyi bir arada yürütme" olarak değerlendirilmiştir. bkz: Oğuz Güngörmez, "İtalya'nın Libya Politikası", *SETA Perspektif*, Sayı 257, Ankara, SETA Yayınları, 2020, s. 3.

Saha dengelerinin UMH lehine ve Hafter aleyhine dönmeye başladığı günümüzde askeri başarılar gösteren<sup>57</sup> UMH için esas önem teşkil eden Libya'da sivil ve demokratik bir yönetimin kurulması olacaktır. Bunun için sadece askerî sürece odaklanmak yerine uluslararası ittifakları güçlendirmesi gereken UMH, iç siyasette de kamu hizmetlerini tam anlamıyla yerine getirmeli, halkın ihtiyaçlarına cevap vermeli ve Arap baharı dalgasıyla başlayan ancak Muammer Kaddafi'nin devrilmesinden sonra kesintiye uğrayan demokratikleşme sürecini sahadaki kazanımlarını siyasi kazanımlara çevirerek yönetmelidir.<sup>58</sup> Bütün dünyanın "Koronavirüsü (Covid-19)" salgınının pençesinde olduğu bu süreçte<sup>59</sup>, Libya'nın en azından kendi özünde ve özelinde olumlu bir dönüşüm yaşaması bölge halkı adına toplumsal ve siyasal istikrarın istikrarın habercisi olacaktır.

## Sonuç

2011 yılından bugüne demokratikleşme uğruna verilen mücadelenin ve kitlesel gösterilerin merkezi olan Ortadoğu'da başarıyla neticelenen toplumsal ve siyasal devrim hareketinin sayısı ne yazık ki beklenenin altında kalmış, Mısır ve Libya'da süreç geriye doğru işleyip eskiye dönüş yaşanırken Suriye, Yemen gibi ülkeler iç çatışmanın pençesinden yıllar geçmesine rağmen çıkamamıştır. Covid-19 Pandemisi nedeniyle "Korona sonrası düzen (Post-Corona Era)" e hazırlık yapan yeni uluslararası sistemde Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasının alacağı şekil salgın gölgesinde dahi devam eden ve ne zaman biteceği kestirilemeyen Libya, Suriye, Yemen ve Irak merkezli iç savaş, çatışma ve krizlere bağlı olacaktır. Demokratikleşme dalgalarının dördüncüsü olarak sunulan Arap Baharı'nın bir bahardan çok kışı andıran bu tablosu nitekim Libya özelinde gayet iyi anlaşılmaktadır. Muammer Kaddafi'nin 42 yıllık otoriter rejiminin devrilmesi liberal demokrasi adına umutları bir anda yeşertirken, NATO müdahalesi sonrası gelinen süreçte siyasal dönüşümün gerçekleşmemesi ve bu hususta temsili bir hükümetin kurulamaması, anayasanın yapılamaması, siyasal ve ekonomik yapılanmanın

---

<sup>57</sup> "Libya'da UMH Güçleri Uluslararası Trablus Havaimanı'na Girdi", *TRT Haber*, Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/libyada-umh-gucleri-uluslararasi-trablus-havaalanina-girdi-488589.html> (Erişim Tarihi: 31.05.2020 13:45).

<sup>58</sup> Emrah Kekilli, "Saha Dengelerinde Değişim ve Libya Krizinin Geleceği", s. 4.

<sup>59</sup> Kovid-19 salgınının tüm dünyaya olduğu gibi Ortadoğu'ya ve Ortadoğu'daki Suriye, Yemen ve Libya gibi çatışma bölgelerine olan etkileri hususunda yayınlanan analizlerden de görüleceği üzere; Özellikle Libya'da BAE'den destek gören Hafter güçlerinin ilk planda salgının yarattığı belirsizlik ortamından faydalanma girişimi Türk Silahlı İnsansız Hava Araçları'nın (SİHA) UMH'ye sağladığı destek neticesinde Trablus ve Terhune kentlerinde geri püskürtülmüştür. İsmail Numan Telci, "Kovid-19 Salgınının Ortadoğu'daki Çatışma Bölgelerine Etkileri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 11, Sayı 93, Mayıs-Haziran 2020, s. 12.

gerçekleştirilememesi ülkedeki siyasal ve toplumsal istikrarınbozulması sonucunu doğurmuştur.<sup>60</sup>

Aşiretlerin etkin olduğu bir ülke olan ve yıllardır ileri gelen aşiretler olan Warfalla, Kadhafa, Magariha, Avagir, Abaidat, Tuvarik/Tuareg, Musavir, el-Mujabra ve Farjan aşiretleri arasındaki barışın Kaddafi dönemindeki operasyonlarla da bir türlü tesis edilemediği Libya'da üstüne 2011'de bir dış müdahalenin yaşanması ülkenin sosyal, siyasal ve ekonomik dinamiklerini olumsuz yönde etkilemiştir. NATO Koalisyonu altında icra edilen müdahaleyle Kaddafi'nin devrilmesinin ardından bir türlü sağlanamayan siyasal istikrar çeşitli bölgesel ve küresel aktörlerce desteklenen General Hafter'in siyasal otorite mücadelesine eklenmesiyle politik düzlemdeki kaosu daha da artırmıştır. Türkiye'nin Ulusal Mutabakat Hükümeti ile imzaladığı deniz yetki alanlarının sınırlarını belirleyen ve başta GKRY ile Yunanistan olmak üzere Akdeniz'deki enerji arz ve trafiğinde söz sahibi olmak isteyen ülkelerin tepkisini çeken anlaşma bağlamında dahil olduğu Libya Krizinde etkin bir aktör olarak askeri ve siyasal görünürlüğünün artması Rusya, Fransa, AB, BAE ve Suudi Arabistan gibi diğer küresel ve bölgesel aktörlerin dikkatinden kaçmamış, zaman zaman bu ülkeler ile tonu gittikçe sertleşen restleşmeler de yaşanmıştır.

Libya toplumunun sosyo-ekonomik olarak tükenme noktasına geldiği ve birçok masum sivilin de hayatını kaybettiği çatışmalar, Suriye'dekine benzer bir biçimde vekâlet ve yıpratma savaşları görünütüsü alırken tarafların birbirleri aleyhine kritik üs ve bölgeleri işgal etmeleriyle dengelerin sürekli değiştiği Libya'da son kertede UMH lehine bir başarı ve ilerleme gözlenmektedir. Rusya'nın desteği ve kışkırtmasıyla Berlin Konferansında muhtemel bir barışı ve tatmin edici bir uzlaşmayı reddeden Hafter, körfez monarşilerinden BAE'nin finans ve silah desteğini arkasına alarak meşru hükümete olan saldırılarına devam etmeyi tercih etse de, güncel gelişmeler neticesinde bu sefer bizzat kendisi barış istemeye zorlanmakta, müvekkil ülkeler ve Avrupa Birliğinden de son dönemde tesis edilmesi gerek bir barış anlaşması talepleri giderek yükselmektedir.<sup>61</sup>

Libya'da siyasî ve dolayısıyla toplumsal istikrarın sağlanması, Libya Krizinin çözüme kavuşturularak ülkede adil ve demokratik bir yönetimin tesis edilmesi bağlamında BM çatısı altında oluşturulacak düzenleme ve girişimlerin önem arz edeceğini belirtmek gerekir.Libya toplumunun çatışma ve katliamların ardından toplumsal barışın temin edildiği bir ortamda huzurlu ve istikrarlı bir geleceğe kavuşması noktasında uluslararası topluma ve BM'ye büyük

<sup>60</sup> Muzaffer Ercan Yılmaz, "Kaddafi Sonrası Libya'da Siyasal Dönüşüm", *Akademik Ortadoğu* , Cilt 7, Sayı 1, 2012, s. 4.

<sup>61</sup> Enes Canlı, "ABD, Hafter ve Müttefiklerinin Kahire Bildirgesi'ni Memnuniyetle Karşıladi", *Anadolu Ajansı (AA)*, 06.06.2020 Erişim Adresi:<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-hafter-ve-muttefiklerinin-kahire-bildirgesi-ni-memnuniyetle-karsiladi/1867961> (Erişim Tarihi: 28.06.2020 14:21)

sorumluluk ve görev düşmektedir. Libya'daki iç savaşın sona ermesinde BM'nin oynayacağı "çatışma çözücü" rol büyük önem taşımaktadır. Çünkü BM'nin çizdiği yol haritasıyla ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanması, ülkedeki DEAŞ vb. terör örgütlerine karşı koyacak güvenlik güçlerinin oluşturulması, suçluların cezalandırılması, adalet sisteminin işlerlik kazanması mümkün olacak ve kamu hizmetleri organize edilerek Libya'lıların ülkelerinin geleceğinde söz sahibi olma hakkı tanınacaktır.<sup>62</sup>



## Kaynakça

Aktaş, Murat. "Arap Baharı ve Desertec Projesi", 7. Uludağ Uluslararası İlişkiler Konferansı: Uluslararası Sistemde Yeni Düzen Arayışları, Bursa, 21-22 Ekim 2015, *Tam Metin Kitabı*, Bursa, Dora Yayınları, 2016, s. 326-341.

Alkanat, Aslıhan. "Avrupa Birliği'nin Libya Politikası", *SETA Perspektif*, Sayı 261, Ankara, SETA Yayınları, 2020, s. 1-8.

Arı, Tayyar. *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Irak, İran, ABD, Petrol, Filistin Sorunu ve Arap Baharı*, Cilt II, Bursa, Alfa Akademi Yayınları, 2017.

Ataman, Muhittin. "Değerler ve Çıkarlar: ABD'nin Ortadoğu Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar ve İlkeler", *Ortadoğu Yıllığı 2006*, Kemal İnat ve Muhittin Ataman (ed.), (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2008), s. 401-431.

Ataman, Muhittin ve Mehmet Ali Karaduman. "BAE ve Suudi Arabistan'ın Libya Krizine Müdahalesi: Halkın İradesine Darbe Siyaseti", *SETA Analiz*, Sayı 308, Ankara, SETA Yayınları, 2020, s. 1-20.

Babacan, Mehmet. "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Ortadoğu'da Vekâlet Savaşları ve Yeni Oyun Kurucu Türkiye'nin Etkinliği", *11. Uluslararası Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi Tam Metin Kitabı*, ed. Tayyar Arı ve Muzaffer Ercan Yılmaz, Bursa, 2019, s. 887-918.

Berman, Eli and David A. Lake (ed.), *Proxy Wars: Suppressing Violence Through Local Agents*, New York, Cornell University Press, 2019.

Caner, Cantürk ve ve Betül Şengül. "Devrimler, Kaos ve İstikrar Arayışları İçinde Libya: Tarihsel ve Yapısal Bir Analiz", *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, Haziran, Sayı:6, 2018/2, s. 45-70.

Cristol, Jonathan. "United States Foreign Policy in the Middle East after the Cold War", *Conflict and Diplomacy in the Middle East: External Actors and Regional Rivalries*, ed. Yannis A. Stivachtis, Bristol, E-International Relations Publishing, 2018.

---

<sup>62</sup> Jonathan M. Winer, "Are The Foreign Patrons Of The Libyan War Ready To End It?", *Middle East Institute*, 27.05.2019 Erişim Adresi: <https://www.mei.edu/publications/are-foreign-patrons-libyan-war-ready-end-it> (Erişim Tarihi: 27.05.2020 19:00).

Çukur, Serdar. "Libya'da İstikrar Arayışları ve Demokrasi Deneyimi", *Uluslararası Politika Akademisi (UPA)*, 19.01.2020, Erişim Adresi: <http://politikaakademisi.org/2020/01/19/libyada-istikrar-arayislari-ve-demokrasi-deneyimi/> (Erişim Tarihi: 01.06.2020).

Deutsch, Karl. "External Involvement in Internal War", *Internal War: Problems and Approaches*, ed. Herry Eckstein, West Port Publishing, Praeger, 1980.

Duran, Burhanettin ve Nurullah Ardiç. "Arap Baharı", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı, İstanbul, Küre yayınları, 2018, s. 681-694.

Duran, Burhanettin ve Hasan Basri Yalçın. "Suriye'de İç Savaş, Vekâlet ve Yıpratma", *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*, ed. Hasan Basri Yalçın ve Burhanettin Duran, İstanbul, SETA Yayınları, 2016.

Ercan, Murat ve Ali Ayata. "Değişen Uluslararası Sistemde ABD'nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 69, Eylül-Ekim 2018, s. 114-129.

Erhan, Çağrı. "Libya'da ABD ve İngiltere'nin Rolü", *Türkiye*, 14.06.2020.

Grinin, Leonid. Andrey Korotayev ve Arno Tausch, *Islamism, Arab Spring and the Future of Democracy: World System and World Values Perspective*, Cham, Springer International Publishing, 2019.

Gülserer, Ceren. "Libya: Arap Baharı, Oğul Kaddafi ve Çatışmalar", 08.05.2019 <https://ankasam.org/libya-arap-bahari-ogul-kaddafi-ve-catismalar/> (Erişim: 28.09.2019 22:28)

Güngörmez, Oğuz. "İtalya'nın Libya Politikası", *SETA Perspektif*, Sayı 257, Ankara, SETA Yayınları, 2020, s. 1-8.

Huntington, Samuel P. *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, çev. Ergun Özbudun, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1993.

Karabulut, Bilal ve Şafak Oğuz. "Proxy Wars in Ukraine", *The Journal of Defence Sciences*, Vol. 17, Issue 1, May 2018, s. 75-100.

Kekilli, Emrah. "Saha Dengelerinde Değişim ve Libya Krizinin Geleceği", *SETA Perspektif*, Sayı 277, Ankara, SETA Yayınları, 2020, s. 1-4.

Kemiksiz, Neşe. *Büyük Ortadoğu Projesi ve Arap Baharı*, <http://ankaenstitusu.com/buyuk-ortadoğu-projesi-ve-arap-bahari/> (Erişim: 12.10.2019 14:28)

Kurt, Veysel. "27 Kasım Anlaşmasından Berlin Konferansı'na Libya'da Yeni Denklem", *SETA Perspektif*, Ankara, SETA Yayınları, 2020, s. 1-20.

Mumford, Andrew. *Proxy Warfare: War and Conflict in the Modern World*, Malden, Polity Press, 2013.

Ozan, Emre. "Arap Baharının Derin Çelişkisi: Libya Örneği" 08.05.2019 <https://ankasam.org/arap-baharinin-derin-celiskisi-libya-ornegi/> (Erişim: 28.09.2019 15:36)

Özdemir, Gürbüz. "Demokratikleşme Kavramı Bağlamında Arap Demokratikleşmesine İlişkin Bir Değerlendirme", *TESAM Akademi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, Ocak 2017, s. 9-54.

Özhan, Taha. "Irak'ta Vekalet ve Sefalet Savaşları", 8 Mart 2010 <https://www.setav.org/irakta-vekalet-ve-sefalet-savaslari/> (Erişim: 03.11.2019 22:19)

Sarı, Buğra. "Bölgesel Güçler", *Ortadoğu: Aktörler, Unsurlar, Sistemler*, ed. Mehmet Şahin, İstanbul, Kopernik Yayınları, 2019, s. 153-180.

Telci, İsmail Numan. "Kovid-19 Salgınının Ortadoğu'daki Çatışma Bölgelerine Etkileri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 11, Sayı: 93, Mayıs-Haziran 2020, s. 12-15.

Towle, Philip. "The Strategy of War by Proxy", *The RUSI Journal*, Vol. 126, Issue 1, 1981, s. 21-26.

Winer, Jonathan M. "Are The Foreign Patrons Of The Libyan War Ready To End It?", *Middle East Institute*, 27.05.2019 Erişim Adresi: <https://www.mei.edu/publications/are-foreign-patrons-libyan-war-ready-end-it> (Erişim Tarihi: 27.05.2020 19:00).

Yazıcı, Hanefi. "Proxy Wars In Syria and A New Balance Of Power In The Middle East", *Journal Of Management and Economics Research*, Vol. 16, Issue 3, September 2018, s. 1-10.

-Yetim, Mustafa. "Libya Krizinde Katar", *Ortadoğu Analiz*, Cilt:11, Sayı: 93, Mayıs-Haziran 2020, s. 64-67.

Yılmaz, Muzaffer Ercan. "The New World Order: An Outline of the Post-Cold War Era", *Alternatives Turkish Journal of International Relations*, Vol. 7, Number 4, Winter 2008, s. 44-58.

Yılmaz, Muzaffer Ercan. "Kaddafi Sonrası Libya'da Siyasal Dönüşüm", *Akademik Ortadoğu*, Cilt 7, Sayı 1, 2012, s. 1-13.

Zakaria, Fareed. *The Post-American World*, New York, W.W. Norton&Company, 2008.

<https://www.haberturk.com/dunya/haber/613229-adim-adim-libya-operasyonu-galeri> (Erişim Tarihi: 24.09.2019 19:17).

<http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> (Erişim Tarihi: 09.11.2019 20:05).

<https://www.trthaber.com/haber/dunya/turkiyenin-destekledigi-umhnin-basarilari-dunya-basininda-genis-yer-buldu-488354.html> (Erişim Tarihi: 30.05.2020 10:40).

<https://www.trthaber.com/haber/dunya/libyada-umh-gucleri-uluslararasi-trablus-havaalanina-girdi-488589.html> (Erişim Tarihi: 31.05.2020 13:45).

<http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profili/ulke-profili-libya> (Erişim Tarihi: 22.06.2020 13:05)

<http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/asiretler-ulkesi-libya> (Erişim Tarihi: 22.06.2020 18:08)

<https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy/oil.html#oil-production> (Erişim Tarihi: 22.06.2020 17:35)

<https://tr.euronews.com/2020/06/07/ic-savas-n-pencesindeki-libya-n-n-petrol-rezervleri-ne-kadar> (Erişim Tarihi: 20.06.2020 16:34)

<https://www.trthaber.com/haber/dunya/libyada-muzakere-masasi-kuruluyor-kim-ne-istiyor-431147.html> (Erişim Tarihi: 20.06.2020 17:08)

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-hafter-ve-muttekliklerinin-kahire-bildirgesi-ni-memnuniyetle-karsiladi/1867961> (Erişim Tarihi: 28.06.2020 14:21)

<https://www.iha.com.tr/haber-umh-gucleri-trablusta-cok-sayida-muhimmat-ele-gecirdi-849139/> (Erişim Tarihi: 24.06.2020 17:48)